

експеримента убедительно показана необходимость целенаправленной работы по развитию мотивации учебно-профессиональной деятельности.

Ключевые слова: *будущие учителя начальных классов, учебно-профессиональная мотивация, профессиональная идентичность, структура мотивации, личностно-профессиональное-становление, базовые потребности, актуальные потребности.*

The problem of formation statti rozglyadaetsya profesiynoi identichnosti maybutnih vchiteliv pochatkovih klasiv within rozvitku motiviv navchalno-profesiynoi diyalnosti. In hodi konstatuyuchogo eksperimentu perekonlivo shown neobhidnist tsilespryamovanoi robot s rozvitku motivatsii navchalno-profesiynoi diyalnosti.

Key words: *future elementary school teacher, teaching and professional motivation, professional identity, structure, motivation, personal and professional formation, basic needs, urgent needs.*

УДК 159.923.2:378-057.87(45)

В.В. Фурман

ПСИХОДІАГНОСТИЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНОЇ РЕФЛЕКСІЇ СТУДЕНТІВ

У статті розглядаються проблеми дослідження особистісної рефлексії студентів технічного напрямку навчання в процесі професійної підготовки; представлені та обґрунтовані методи дослідження особистісної рефлексії.

Ключові слова: *особистісна рефлексія, програма емпіричного дослідження особистісної рефлексії, усвідомленість інтелектуального Я, емоційного Я, тілесного Я, соціального Я.*

Суспільна актуальність проблеми. В умовах сучасних соціальних змін студентам необхідно мати не тільки достатній запас професійних знань, умінь та навичок, але й змогти вибудувати стратегію власного життя, самостійно визначати внутрішній потенціал особистісного зростання. Коло можливостей студента дуже велике, а відсутність рефлексивності знімає з нього суб'єктну відповідальність за особистісне та професійне становлення. Тому однією з важливих умов сучасності є розкриття потенціалу майбутнього фахівця шляхом побудови рефлексивно-освітньої діяльності. Активно досліджуючи основи формування і розвитку індивідуального, колективного чи історичного суб'єкта, все частіше звертаються до категорії "особистісна рефлексія". Попри досить значний обсяг теоретичної та прикладної розробки даної проблеми, вона і досі викликає гострі дискусії. У літературі немає єдиної думки щодо психологічної природи досліджуваного феномену, недостатньо вивчені механізми особистісної рефлексії та їх прояви, дискусійним є і питання про усталену дефініцію поняття "особистісна рефлексія" і ту психічну реальність, яка цим терміном позначається. Значної уваги потребує теоретичне та експериментальне дослідження психологічних умов розвитку рефлексії на різних етапах онтогенезу. Отже, теоретико-методологічному осмисленню підлягає комплекс методів дослідження особистісної рефлексії як

інтегрального новоутворення, психологічного феномену і водночас важливого механізму розвитку самосвідомості особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Здійсненні теоретико-методологічні розвідки дали змогу створити блок діагностичного інструментарію для вирішення прикладних завдань дослідження. Зауважимо, що ми виходили з потреби розглянути спочатку усвідомленість інтелектуального Я особистісної рефлексії, причому крізь формат показників рівня інтелектуального розвитку студента, а відтак спочатку визначити характеристики прийняття себе, самооцінку, самоставлення, ціннісні орієнтації, особливості прийняття свого тіла, розуміння себе та уявного власного образу, прийняття інших, адекватності осмислення своїх емоційних переживань [6]. Далі враховували, що значеннєво-смысловими сферами, які допомагають аналізувати особистість сучасного студента за допомогою особистісної рефлексії, є такі: соціальна, інтелектуальна, емоційна, ціннісна, учбова, професійного самовизначення, тілесного образу Я. Потім були відібрані найінформативніші діагностичні засоби, що дають змогу фіксувати найважливіші параметри самосвідомості студента, її специфічності, особливостей розвитку та функціонування. При цьому підбір блоків діагностичних методів передбачав здійснення кількох кроків:

1) аналіз концептуальної бази обраної теми дослідження у проекції на концепти і процедури теоретичної психодіагностики;

2) фіксацію змісту компонентів особистісної рефлексії (усвідомлення інтелектуального Я, тілесного Я, ціннісного Я, а також почуттів та емоцій (емоційного Я) і соціального Я як найбільш теоретичних конструктів;

3) обґрунтування комплексу психодіагностичного інструментарію у вигляді програми дослідження особистісної рефлексії (табл. 1)

Після проходження кожної з тестових методик, студентам пропонується індивідуальна бесіда на рахунок своїх самовідчуттів, які переживаються під час діагностичної частини дослідження, також вони заповнюють анкету-самоопис своїх усвідомлених рефлексивних складових: інтелектуального Я, емоційно-ціннісного Я, соціального Я, тілесного Я. Це робиться для того, щоб дійсно виявити їх істинне відношення до своїх відчуттів, емоцій, ставлень оточуючих, для фіксування, аналізу думок під час дослідження, для виокремлення індивідуального стану, процесу особистісної рефлексії.

Комплекс психодіагностичного інструментарію для виявлення змісту особистісної рефлексії підбирається за принципом різнобічного уявлення молоді особистості про себе, її усвідомлених переживань власного Я. Ось чому в основу програми дослідження покладені змістовні структурні компоненти цього виду рефлексії, що обґрунтовані і передбачають взаємоузгоджень використання низки відповідних методик. Так, для встановлення усвідомленості студентами свого *інтелектуального я* слушно застосувати відомий тест Р. Амтхауера [4], що діагностує рівень інтелектуального потенціалу особистості. Він першочергово розроблявся як тест для вивчення загальних здібностей у зв'язку з проблемами професійної психодіагностики, рекомендацій щодо вибору того чи іншого фаху та аналізу профпридатності.

Р. Амтхауер підкреслював тісний зв'язок інтелекту з іншими компонентами особистості, її вольовою та емоційною сферами, потребами та інтересами.

Таблиця 1

Програма емпіричного дослідження розвитку особистісної рефлексії у студентів ВНЗ

ПСИХОЛОГІЧНІ ЯВИЩА	ПАРАМЕТРИ	ВИМІРЮВАНІ ЗМІННІ	МЕТОДИКИ, ІНДИКАТОРИ
- усвідомленість інтелектуального Я	- рівень інтелектуального розвитку	- визначення загальних рис (здатність до абстрагування, оперування вербальними поняттями), субтест II; - аналіз комбінаторних здібностей (аналогії), субтест III; - здатність виносити судження (класифікація), субтест IV; - просторова уява, комбіна-торні здібності, субтест VII	- тест розумових здібностей Р. Амтхауера
- когнітивний компонент особистісної рефлексії;			- анкета «Колесо рефлексії»;
- усвідомленість своїх почуттів та емоцій	- вагомість своїх емоцій; - особливості тих чи інш. почуттів або переживань на адресу власн. Я	- шкала № 3 самоприйняття, шкала II аутосимпатія; - домінуючі шкали тесту-анкети: емоційна спрямованість Б.І. Додонова	- методика дослідження самоставлення В. Століна та С.Р. Пантелєєва; - тест-анкета: емоційна спрямован. Б.І. Додонова
- усвідомленість своїх цінностей (ціннісне Я)	-співвіднесеність інструментальних і термінальних цінностей та їх усвідомлений вибір	- кількісна та якісна характеристика співвіднесеності термінальних та інструментальних цінностей	- методика «Ціннісних орієнтацій» М. Рокича
- афективний компонент особистісної рефлексії;			- анкета «Колесо рефлексії»;
- усвідомленість свого тілесного Я	- особливості уявлення у самосвідомості характеристик тілесного Я	- кількісний та якісний самоопис своїх тілесних переживань в субтесті № 3	- проективна методика «Хто Я?» Тома Йоуменса
- усвідомленість свого соціального Я	- адекватність особистості прийняття себе в навколишньому світі	- шкала III очікуване ставлення від інших; - шкала 2 ставлення інших;	- методика само ставлення В.В. Століна, С.Р. Пантелєєва;
- конативний компонент особистісної рефлексії;			- анкета «Колесо рефлексії»;
- рефлексивність людини у життєдіяльності	- часовий вимір; - сфера життєдіяльності; - регулятивні тенденції; - рефлексивні ознаки	- рефлексії: ретроспективна, ситуативна, проспективна; - сфера: вітальна, соціальна, культурна; - самопобудова, утвердження, саморозвиток; - обґрунтованість, осмисленість, організованість	- методика А.С. Шарова «Рефлексивність людини у життєдіяльності»

При відборі тестових завдань автор керувався двома основними принципами: а) потребою забезпечити максимально високу кореляцію кожного субтесту із загальним результатом; б) намаганням уможливити якомога нижчу кореляцію між окремими групами завдань. Таким чином саме за допомогою цієї методики особистісна рефлексія розглядатиметься крізь формат її інтелектуальної складової [4].

Іншими словами, *усвідомленість інтелектуального Я* визначатиметься як уміння особи оцінювати, виокремлювати, аналізувати та співвідносити з предметною ситуацією власні дії. Її операціональною основою є аналіз, синтез, аналогії, оцінки, абстрагування та класифікація. Для цього, власне, й використанні субтести II, III, VI, VII, які, на нашу думку, й відобразять зазначену складову особистісної рефлексії.

Рефлексія, на думку С.Л. Рубінштейна [9], обумовлює рівень розвитку людської самосвідомості та виводить людину подумки на межі ситуації, даючи можливість оцінити цю ситуацію як таку, що відбувається начебто поза нею. За таких умов у навчальному процесі студент і викладач орієнтуються не стільки на зміст навчальної дисципліни, скільки на способи діяльності на основі здобутих знань. Тоді будь-яка діяльність її суб'єктів буде креативною і дослідницькою. У студента відбувається переосмислення самої сутності освітньої підготовки до професійної діяльності, яка, безумовно, супроводжується відповідними емоційно-когнітивними проявами і свідчить про значущість усвідомлення свого інтелектуального Я як суттєвої складової його професійної діяльності.

За результатами досліджень у галузі вікової та педагогічної психології інтелектуальний аспект рефлексії є новоутворенням, яке виникає ще в молодшому шкільному віці й продовжує розвиватися в цьому напрямку упродовж усього життя. Особливо важливого значення набуває подальший розвиток цього новоутворення у період підготовки особистості до професійної діяльності як активного начала суб'єкта діяльності, усвідомлення ним своїх психічних властивостей. На тому, що саме усвідомленість свого інтелектуального Я є провідним у забезпеченні розвитку самосвідомості взагалі, й професійної самосвідомості, зокрема, наголошують багато дослідників (Л.С. Виготський, В.М. Дружинін, В.В. Зубченко, А.В. Карпов, Г.С. Костюк, В.Л. Лефевр, С.І. Мельников, та ін.) [1; 2; 5]. Таким чином, підтверджується думка про те, що особистісна рефлексія неможлива без усвідомленості інтелектуального Я. Це не є просто розумінням іншого, а й знання того, як інший розуміє її, це подвійний процес дзеркального взаємовідображення партнерів по спілкуванню. Завдяки саме цьому вона здійснює позитивний вплив на процеси і результати мислення, регулює діяльність і поведінку суб'єкта.

Для вивчення особливостей уявлення у самосвідомості студентів характеристик *тілесного Я* пропонується використати показники кількісних самоописів тілесних переживань у субтесті №3 проєктивної методики «Хто Я?» Тома Йоуменса [3], а також аналіз переживань власного тілесного самопочуття під час виконання тренінгових вправ. З погляду тілесно зорієнтованої терапії, у внутрішньому світі людини все взаємопов'язано, а це означає, що тіло невід'ємне від психодуховного ества. Аксиомою цього напрямку є положення про те, що робота зі своїм тілом - це один з найефективніших способів для досягнення кардинально позитивних (глибинних) змін у людському житті.

Тілесна рефлексія – усвідомленість свого тіла та його звичок, котре привносить спонтанні зміни й гармонізує самопочуття людини (позбавляє від болю, дискомфорту та можливих травм). Ця закономірність використовується у багатьох тілесно зорієнтованих школах та у психотерапії взагалі й базується на вродженому прагненні кожного до ідеалу. Усвідомленість свого тіла – перший крок до можливості бути «тут і тепер», а не в минулому чи майбутньому. Переваги цього стану описані як в гуманістичному напрямку психології, так і в даосизмі, дзен-буддизмі. Загалом будь-яка рухова діяльність (спорт, танці тощо) підвищує рівень тілесної складової особистісної рефлексії, а виконання вправ збільшує здатність усвідомлювати своє тіло, це – тілесний спосіб оволодіти увагою, щоб спрямувати її пасивний формовив до якоїсь певної сфери діяння [3].

Наступний структурний компонент змісту особистісної рефлексії виділяється нами опосередковано, при аналізі усвідомленості студентами власних цінностей (*ціннісне я*). Система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону спрямованості особистості й утворює основу її відносин зі світом – матеріальним і соціальним, задає зміст світосприйняття і мотивацію життєвої активності й філософію життя у цілому. однією із таких інституцій, що здійснює вагомий вплив на формування ціннісних орієнтацій сучасного молодого покоління, є освіта. вона має сприяти розвитку особистості, її структурних основ, які допоможуть підняти рівень її культури, зорієнтують на досягнення високих моральних ідеалів, на прояв творчої активності.

Освіта, як важливий соціальний інститут, здійснює функцію трансляції цінностей, вона залучає особистість до цінностей соціуму, культури, допомагає їй освоїти їх. Але завданням освіти є і формування такої « нової » особистості, яка була б здатна побачити проблеми та суперечності цього світу, зрозуміти його та своєю діяльністю створити нові культурні цінності.

Найбільш розповсюдженою у цьому аналітичному форматі є методика вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокича [4], яка заснована на прямому ранжуванні списку цінностей. Автор виділяє дві категорії цінностей: 1) термінальні – будь-яка кінцева ціль індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути; 2) інструментальні – образ дій або властивість особистості, котра перебуває за ним, виявляються бажаними у будь-якій ситуації. Цей розподіл відповідає традиційному поділу на цінності-цілі та цінності-засоби, що дає змогу говорити про їх усвідомлений вибір студентом, а кількісна характеристика показників уможливило фіксацію динаміки їхнього співвідношення.

Блок діагностичного інструментарію, що міститься за тестом самоствавлення В.В. Століна, С.Р. Пантелєєва [7] і за тест-анкетою: «Емоційна спрямованість» Б.І. Додонова [6], окреслює картину *усвідомленості студентом власних почуттів та емоцій*. Домінантою у цій діагностичній плеяді є відмінності змісту Я-образу (уявлення про себе, у тому числі й у формі оцінки наявності тих чи інших рис) і самоствавлення. На життєвому шляху людина пізнає й накопичує про себе знання, які становлять змістову частину уявлень про себе. Особистість природно не байдужа до знання про саму себе: те, що в них розкривається, і є об'єктом емоцій, оцінок, стає предметом більш чи менш стійкого самоствавлення, дозволяє розкрити кількісні та якісні характеристики

чуттєвого досвіду в її самосвідомості, і тим самим опосередковано вказує на ще один структурний компонент особистісної рефлексії – *емоційний*.

Очевидно, що системно відібрані нами методики базуються на теоретичному конструкті, що конкретизує загальне психологічне розуміння особистісної рефлексії та низки її найістотніших особливостей як інтегральної риси властивості особистості. У цьому зв'язку вкажемо на засадничі положення:

А) якісна визначеність рефлексії знаходить відображення у трьох параметрах і стану рефлексування; б) при діагностиці рефлексії варто враховувати диференціацію її виявів за такою критеріальною засадою, як спрямованість; тоді є можливість виділити і розпізнавати два типи рефлексії – «інтрапсихічну» (здатність до само сприйняття та аналізу змісту своєї психіки) та «інтерпсихічну» (спроможність розуміти психіку людей); в) зміст теоретичного конструкта діагностичної методики рефлексії передбачає врахування типів рефлексії за часовим принципом, а саме ситуативної (актуальної), ретроспективної і проспективної у їх єдності зі сферами життєдіяльності (вітальна, соціальна, культурна) та регулятивними тенденціями (самопобудова, самоствердження, саморозвиток).

Наступний компонент це *усвідомленість свого соціального я*. Для діагностики цього параметру ми обрали методику самоставлення в.в. Століна, с.р. Пнтателєєва [4; 7; 8]. За допомогою неї діагностуємо ключові для нашого дослідження параметри – адекватність прийняття себе в навколишньому світі, змінні – очікуване ставлення від інших та ставлення інших. Отже, рефлексія являється не тільки центральним феноменом внутрішньої активності особистості, але, перш за все, її базовим механізмом самоорганізації психічної активності, а і значить механізмом регуляції взаємодій людини в світі. Всі зазначені особливості реалізуються в діагностичній методиці «рефлексивність людини у життєдіяльності» а.с. шарова [10]. При цьому визначаємо *рефлексивність як унікальну властивість особистості*, яка спрямована на смыслотворення, самоздійснення, у значеннєвій саморегуляції [11], що є внутрішнім джерелом саморозвитку особистості студента.

Анкета-самоопис «Колесо рефлексії» власних переживань проводиться також під час дослідження. В цій анкеті студенти повинні в кожному секторі оцінити від 1 до 10 свої самовідчуття під час проходження діагностики, а саме, своє тілесне Я, інтелектуальне Я, соціальне Я, емоційно-ціннісне Я, а також коротко їх описати, це нам дасть змогу говорити про процес віддзеркалювання внутрішніх переживань, відчуттів особистості студента, складнощів які переживались під час проходження методик. Таким чином, застосовування теоретико-методологічного комплексу методів у дослідженні особистісної рефлексії як інтегрального новоутворення, психологічного феномену і водночас важливого механізму розвитку самосвідомості особистості, є однією з важливих умов розкриття потенціалу майбутнього фахівця шляхом побудови рефлексивно-освітньої діяльності.

Висновки. Отже, щодо психодіагностичної основи дослідження особистісної рефлексії ми прийшли до наступних висновків:

1. Проблема структури особистісної рефлексії студентів потребує теоретико-методологічного дослідження. Нами була розроблена та обґрунтована методика експериментального дослідження особистісної рефлексії студентської молоді.

2. Особистісна рефлексія спрямована на самопізнання людиною самої себе, аналіз своїх дій, вчинків у відповідності з особливостями сфери людської діяльності, в якій вона проявляється і *досліджується як інтегральна людська якість*.

3. Змістовно смисловими сферами, які допомагають аналізувати особистість сучасного студента за допомогою особистісної рефлексії виявили наступні: соціальна, інтелектуальна, емоційна, ціннісна, учбова, професійне самовизначення, тілесний образ Я. Відповідно структурними компонентами особистісної рефлексії студентів є афективний, когнітивний та конативний.

4. Розроблена та обґрунтована психодіагностична програма емпіричного дослідження особистісної рефлексії.

Література

1. Алексеев Н.Г. Способность к рефлексии как существенный компонент интеллектуальной культуры современного специалиста / Проблемы и методы формирования интеллектуальной культуры специалиста. – Новосибирск, 1984. – С. 100-102.

2. Анисимов О.С. Рефлексивная акмеология. – М., 2008. – 215 с.

3. Ассаджиоли Р., Йоуменс Т., Крэмpton М., Феруччи П. Психосинтез: теория и практика. – К., 2002. – 208 с.

4. Бодалев А.А., Столин В.В. Общая диагностика. – СПб., 2003. – 440 с..

5. Богин В.Г. Обучение рефлексии как способ формирования творческой личности. – М., 1993. – 320 с.

6. Додонов В.И. Эмоциональная направленность / Диагностика эмоционально-нравственного развития. – СПб., 2002, - 132 с.

7. Карпов А.В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики / Психологический журнал, 2003. Том 24, № 5. – С. 45-57.

8. Леонтьев Д.А. Рефлексия как предпосылка самодетерминации / Психология человека в современном мире: материалы Всерос. юбилейной науч. конф., посвященной 120-летию со дня рождения С.Л. Рубинштейна, Москва, 15–16 октября 2009. – М.: Изд-во ИП РАН, 2009.

9. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. – М., 1973. – 424 с.

10. Шаров А.С. Онтология рефлексии: природа, функции и механизмы. Рефлексивные процессы и управление. – 2005. – Т.5, №1. – С. 71–92.

11. Щедровицкий Г.П. Избранные труды. — М., 1995. — 800 с.

УДК 159.9:316.45

А.В. Черкаський

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОВПЛИВУ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ТА СТРУКТУРИ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИН У СУЧАСНОМУ КОЛЕКТИВІ

У статті проаналізовано основні етапи дослідження ціннісних орієнтацій та міжособистих відносин у колективі, вивчено їх взаємовплив а також